

Claudia von Werlhof

Megjegyzések a szexualitás és a gazdaság kapcsolatáról

Absztrakt: Claudia von Werlhof cikke egy elméleti keret, illetve kutatási program megadását célozza meg, mely kapcsolódva a társadalmi újratermelés elmélete (*SRT – Social Reproduction Theory*) tágabb áramlatához, a szexualitás és a gazdaság szféráját nem egymástól különálló és jól elhatárolható tartományokként kezeli, hanem a szexualitást a társadalmi újratermelés részeként, a termelés és így a gazdaság egyik előfeltételeként értelmezi. E megközelítés szintetizálja a „gazdasági alap” vizsgálatának makroökonómiai és a szexualitás vizsgálatának mikroszociológiai megközelítéseit.

Kulcsszavak: társadalmi újratermelés, szexualitás, gender, marxizmus

Forrás: Claudia von Werlhof: Notes on the Relation between Sexuality and Economy. *Review (Fernand Braudel Center)* (4)1: 33–42. Copyright © 1980, Research Foundation of SUNY. A fordítást az eredetivel egybevetette és szakmailag lektorálta: Csányi Gergely és Dés Fanni.

E cikk úgy értelmezhető, mint kísérlet arra, hogy bizonyos következtetéseket levonjon abból az évek óta tartó munkából, melyet csoportunk a „Bielefeldi Egyetemen (Német Szövetségi Köztársaság) a kapitalizmus és az önfenntartó reprodukció kutatása során végez. A kísérlet a társadalom két olyan szféráját próbálja összefüggésbe hozni, melyek napjainkig szinte mindig külön elemzés tárgyát képezték. Minden vitában és tanulmányban, amely a nők alávettségéről szól, úgy érezzük, hogy két ellentétes, egymással összeegyeztethetetlennek tűnő gondolkodásmód jelenik meg. Az egyik irányzat a nők helyzetét gazdasági szempontból „objektíven” és „materialista” szempontból vizsgálja, figyelmen kívül hagyva azt, amire a másik irányzat kizárólagosan fókuszál, ami a nők szubjektív tapasztalatait, érzéseit és „szexualitását” vizsgálja. E kettős eljárás – mely általános a társadalomtudományok férfi megközelítéseiben – úgy tűnik, maga is a nemi munkamegosztásból fakad. Hogyan lehetséges, hogy nem csupán egy módszert alkalmazunk, amellyel a társadalom egészét tudnánk vizsgálni, hanem különböző módszereket a társadalmi valóság különböző kifejeződéseire vagy részeire? Sokan kifogásolják, hogy a történeti materializmus nem foglalkozik a nőkkel, a szexualitással, a pszichológiával és hasonló területekkel. Akkor mire is várunk?

Másrésről, politikai nézőpontból, rendkívül sürgős lenne ellensúlyozni bizonyos veszélyeket, melyek világszerte megjelennek a nőmozgalomban. Ilyen veszély a mozgalmon belüli széttagoltság (gyakran a tradicionális osztálykülönbségek mentén), a gyakori elméleti és politikai zűrzavar – például az abortusz kontra sterilizáció kérdéskörében – és a különböző politikai csoportok, a tőke és az állam kísérletei arra, hogy „elfoglalják”, izolálják vagy a saját céljaik elérésére használják a mozgalmat.

Mindennapi tapasztalat és kapcsolat a szexualitás és a gazdaság között

A feltevés – miszerint léteznie kell szoros összefüggésnek a szexualitás és a gazdaság között – egy általánosabb kérdésfeltevés kapcsán merült fel, mely a nők speciális helyzetére próbált választ adni a társadalomban a mindennapi, gyakorlati tapasztalatainkból, illetve a nőmozgalomból kiindulva, főként a nők elleni erőszak problémájához kapcsolódóan.¹ A „gazdaságilag” és „szexuálisan” motivált viselkedésformák nap mint nap megfigyelhetők gyakran egy időben és olyan mély összefüggésekben, hogy nehéz elválasztani az egyiket a másiktól. Ennek ellenére nincs olyan tudományos vagy politikai elmélet, amely szisztematikusan összekapcsolva elemezné a két viselkedésformát.

A társadalomtudományokban általában csak a szocioökonómiai makrorelációkat és bizonyos társadalmi jelenségek „materiális alapját” kutatják, vagy csak az ideológiai, oktatási vagy más felépítmények kifejeződéseiként értelmezett mikrorelációkat, melyeket (szociál)pszichológiai vagy pszichoanalitikus keretben magyaráznak. A szexualitás vizsgálata az utóbbi kategóriába tartozik. A téma alapvető és szisztematikus kutatása háttérbe szorult és egyre nehezebbé válik, mióta gyakran úgynevezett „biológiai”, „ösztönös” és más „természeti” tényezőkkel magyaráznak társadalmi viszonyokat. Ekképpen a „gazdaság” és a „szexualitás” fogalmi keretei a legtöbb esetben szétválasztva maradnak, és így szinte lehetetlenné válik például a nők elleni szexuális erőszak elemzése a gazdaság szempontjából, vagy a gazdasági

¹ Lásd Werlhof (1977).

kizsákmányolás elemzése a szexualitás szempontjából. Azonban minden nő, aki valaha ki volt téve férfibrutalitásnak, tisztában van vele, hogy a tapasztalata se nem természeti, se nem ideológiai eredetű. Ehelyett úgy érzi, hogy annak egy olyan alapvető társadalmi viszonyhoz van köze, melynek fenntartását erőszakos eszközökkel biztosítják. Ebből kifolyólag szükséges, hogy elképzeljük az elképzelhetetlent, és kifejtsük az összefüggéseket a gazdaság és a szexualitás között – melyek a mindennapi tapasztalatink részei –, hogy megtaláljuk a magyarázatot a látens okokra, és képesek legyünk küzdeni ellenük. Erre tett kísérlet a fogalmak újbóli meghatározása.

1. Az alapvető fogalmak újradefiniálásának szükségessége

1.1 A gazdaságról alkotott fogalmunk túl szűk: csak a bér munkát és a gazdaság nyilvános szféráját tartalmazza, a nem bér munkajellegű munkát és a gazdaságnak az úgynevezett magánszféráját nem foglalja magában. Az egész világon az összes elvégzett munkának a nagyobbik része a fizetetlen háztartási munkából – ez hozzávetőlegesen 50%-a az összes társadalmi munkának – és más önálló mezőgazdasági tevékenységből, illetve otthoni gyártásból áll (különösen a harmadik világ országaiban), melyek főleg nők által végzett munkák, és nincsenek feltüntetve mint a gazdasághoz hozzájáruló tényezők. Valójában alig állnak rendelkezésre statisztikai adatok és elméleti megfontolások azokról a társadalmi viszonyokról, amelyek következtében ez a munka létrejön, és a módról, ahogyan kapcsolódik a gazdaság másik szférájához.

1.2 A szexualitásról alkotott fogalmunk túl szűk: általában csak az egyéni, pszichológiai, ideológiai és biológiai magyarázatra korlátozódik, így egyrészt a szexualitás természetbelinek, másrészt pedig felépítménynek tűnik. A probléma társadalmi és történelmi oldalával többnyire nem foglalkoznak, és nem a társadalom materiális alapjának részeként hivatkoznak rá.

1.3 E miatt a fogalmi korlátoltság miatt szinte lehetetlen összekapcsolni egymással a szexualitást és a gazdaságot. Így az alapvető társadalmi viszonyok elemzésekor dualista és idealista gondolkodásmódra vagyunk korlátozva a dialektikus és materialista gondolkodásmód helyett.

2. Az új definíció módszere

A gazdaság mindig a munka és a kizsákmányolás szférájának tűnik számunkra, az öröm ellentétének. A szexualitás ellenben a munka ellentétének tűnik, a szabad kreativitás és az öröm szférájának. Ebből kifolyólag két dolog rejtve marad. Nem ismerjük fel, hogy a munka magába foglalhatja az örömet, amikor azt *nem kizsákmányoló körülmények között végzik*. A kizsákmányoló körülmények azt jelentik, hogy a munkás gazdasági kényszer miatt vállal munkát, a munkamegosztás felülről meghatározott, a munkás elidegenedett, munkájának termékét kisajátítják mások, munkájának terméke magában értelmetlen a munkás szükségletei szempontjából, és kevesebbet kap, mint az érték, amennyit a munkájával megtermelt. Másrészt nem jövünk rá, hogy társadalmunkban a szexualitás milyen mértékben ellentétes

az örömmel, magába foglal küzdelmet és erőszakot, az impotencia minden formáját, az érzelmi fejlődés lehetőségeinek hiányától kezdve a szadista eltorzulásokon keresztül a szorongás és frusztráció érzéséig és az érzéki képességek teljes elvesztéséig.

Általános a feltevés, hogy a munka és az öröm egymásnak ellentmondanak, nem lehet őket pozitív értelemben kombinálni, és elkülönítve kell maradniuk a jövő társadalmában is. E gondolat ideologikus természetű, ha figyelembe vesszük, hogy az öröm nélküli munka következetesen öröm nélküli szexualitáshoz vezet. A két szféra, a szexualitás és a gazdaság elválasztása, bizonyítottan fikatív dolog a valóságban, ahol az örömet áruként kínálják, mely áru termelését a nőkre kényszerítik fizetett *munkaként* a prostitúcióban, fizetetlen munkaként a családban és többletmunkaként az emberi kapcsolatokban a közszféra minden területén.

Azok az elméletek, melyek tagadják a szexualitás és gazdaság közötti pozitív reláció lehetőségét, gyakran utalnak úgy a szexualitásra, mint „kispolgári”, „hamis” szükségletre, amely, mint ilyen, akadálya a munkafejlesztésnek. Mi történne a szexualitással a jövő társadalmában, ahol nem létezne kizsákmányolás? A termelőeszközök társadalmiasításával eltörlné a kizsákmányolás? Ha a házimunka átalakulna állami iparaggá, mi történik az öröm termelésével? Az is társadalmivá válik? Tud azzá válni? Kívánatos lenne a társadalmiasítása?

Ha új fogalmi meghatározásokat akarunk létrehozni, melyek mindkét szférát magukban foglalják, gondolatilag tovább lépünk a termelőeszközök társadalmiasításánál. Milyen lenne a gazdaság és a szexualitás egy eljövendő kizsákmányolás nélküli társadalomban?

2.1 Csak a „munka” és az „öröm” szférája fogalmi különválasztásának eltörlése vezethetne annak felismeréséhez, hogy a nemek közötti munkamegosztás, kizsákmányolás és kényszer jelenlegi társadalmi formáit „természetesnek” érzékeljük, azaz eldologiasodottak mind a nyilvános, mind a privát (re)produkciós szférákban.

2.2 Nincs szükségünk új fogalmakra a munka és az öröm kapcsán, de a jelen és a kívánatos jövő társadalmi viszonyai *egyesítenék* a munkát az örömmel. Csak ekkor leszünk képesek elbírálni a jelenlegi negatív viszonyukat és új ideákat létrehozni egy lehetséges pozitív viszonyról.

2.3 Azt a politikai célt, hogy átalakítsuk ezeket a társas viszonyokat valóssá, azon definíciók kell, hogy irányítsák, amelyek arra utalnak, amivé a gazdaság és a szexualitás *válhatna* vagy *kellene válnia*:

(a) a gazdaságot az élet termelésének és újratermelésének folyamataként értelmezzük, olyanként, ami azon általános lehetőségeket foglalja magában, melyek fizikai és pszichológiai szükségleteket elégítenek ki a munkán keresztül;

(b) a szexualitást társas és individuális munkaként értelmezzük, avagy életerőként, emberi termelőerőként, amely (újra)termeli az életet, azaz a szükségletek kielégítéseként definiáljuk, mely szükségletek aztán örömmé válnak.

A gazdaság meghatározása – mely az emberi szükségletekre optimalizált termelést foglalja magába a profit céljából történő termelés helyett, az alapvető szükségletek kielégítésével kezdve – nem létezhet egy patriarchális osztálytársadalomban, ahol a dominált többségnek azért kell termelnie, hogy kielégítse az uralkodó kisebbség szükségleteit.

Eddig alig voltak olyan kutatások vagy politikai programok, melyekben felfedezhető volt egy többé-kevésbé szisztematikusan kifejtett vízió egy társadalmi, tehát nem profit- vagy

államorientált gazdaság jellemzőiről és szerveződéséről. Ennek jelentősége abban állna, hogy általa az emberek képesek lennének úgy élni és cselekedni, hogy az élet (újra)termelésének összes szférájában saját fizikai és pszichológiai szükségleteiket elégítsék ki emberi képességek széles skáláját használva és fejlesztve. Egyértelmű, hogy a pozitív munka és az öröm kedvező kombinációja csak e feltételek mellett valósulhat meg.

A szexualitás javasolt meghatározása nem csak a konkrét egyéni szexuális viselkedésre vagy a szexuális potenciálra utal. Eszerint a szexualitás az általános, de különösen emberi, társadalmi kommunikációra és jelentésadásra való szükséglet része, illetve e szükséglet kielégítésére való képességnek, mely különböző történelmi formákban másokkal való együttműködésben biztosítja e szükséglet kielégítését. A szexualitás e széles körű meghatározásán keresztül (valójában a mai napig nem világos, hogy mit jelent a szexualitás szűk értelemben) felismerhetjük, hogy kapcsolatban áll az élet összes szférájával, nem csak azzal, amely mentes a munkától (főként a férfiak számára). Épp ellenkezőleg, a szexualitás a munkás létfontosságú ereje, ez az, amit a munkás a munkafolyamat során használ, miközben a munkaerejét használják, és ez az, amit elhasznál és elveszít.

A fenti folyamat kizsákmányoló jellege miatt – tehát mivel a munkaerő/szexualitás értéké alakul át, amit aztán kisajátít a tőke vagy az állam – társadalmunkban előfeltételezett, hogy a munkásokat arra kényszerítik, hogy az úgynevezett „öröm” szférájában (a férfiak számára) egy további folyamatban visszanyerjék, újratermeljék az elveszített munkaerőt/szexualitást, hogy képesek legyenek újra használni azt a következő munkanap alkalmával. Ez a reprodukciós folyamat, mely által a munkaerő/szexualitás újratermelődik a társadalomban, a nők és az ő munkájuk rovására valósul meg, a szexualitást is beleértve. De hol található az öröm szférája a nők számára? A feminista elméletek a mai napig sem tudták világosan kijelölni, hogy miként és milyen mértékben képesek a nők újratermelni a saját felhasznált és elvesztett munkaerejüket/szexualitásukat legalább az „öröm” szférájában. Mivel már az is probléma – a férfiaknak is ugyanúgy, mint a nőknek –, hogy csak az elveszített munkaerőt termeljék újra, nem lehetséges a szexualitás fejlődésének általános lehetőségeiről beszélni.

3. Egy új definíció következményei

Észben tartva, hogy a gazdaság nem áll meg a privát szféra bejárati ajtajánál és az „öröm” szférájánál úgy általában, és hogy a szexualitást a gazdaság mindkét szférája magában foglalja – az egyik kizsákmányolva, a másik (újra)termelve azt –, levonhatunk bizonyos analitikus következtetéseket a társadalmi trendekről.

3.1 A termelés és újratermelés közötti kapcsolatokat, amelyek prekapitalista eredetűek (például az önellátó termelés egyes részei, különösen a mezőgazdaságban), és amelyek kapitalista eredetűek, de *nem a bérmunka formáját öltik* (például modern házimunka, önellátó termelés nyomornegyedekben), és a hozzájuk tartozó társadalmi intézményeket (különösen a házasság és a családformák) többé nem jellemezhetjük úgy, mint amelyek a természet „nem gazdasági” vagy akár „extraszociális” szférájához tartoznak (melyeket „primitív”, „régies”, „hagyományos”, „alulfejlett” vagy „kifejletlen” kapcsolatokként is definiálnak). Az ilyen (újra)termelési kapcsolatok, melyek fennmaradása vagy bevezetése a tőke által történik – különösen a háztartáson belüli és a mezőgazdasági termelés nagy része, de részben

a szolgáltató és gyártó szektor is (például az otthoni iparágak) –, alapvetőek a kapitalista rendszer mint egész létezéséhez és fenntartásához. A rendszerbeli funkciójuk meghatározható a szükséges eredeti (vagy „primitív”) felhalmozás folyamatos műveleteként. Ami általában a bérmunka kizsákmányolásán keresztül tőkefelhalmozás folyamataként van definiálva, látszólag nem fenntartható egy további felhalmozási fázis nélkül, amely megelőzi, kíséri és követi azt folyamatosan. Ez a fázis vagy folyamat az „eredeti felhalmozáshoz” hasonlítható a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet alatt Európában. Manapság az „eredeti” felhalmozás logikája azt mutatja, hogy a folyamat nem ért véget. Tehát az „eredeti” felhalmozás nem csak egy történelmi időszak, amikor a kapitalista viszonyok létrejöttek. Ellenkezőleg, úgy tűnik, a termelés kapitalista módjának szüksége van az „eredeti felhalmozásra”, mint logikus és állandó részére a kapitalista felhalmozásnak és gazdaságnak.²

Az „eredeti tőkefelhalmozás” állandó folyamatában a termelés viszonyai úgy jellemezhetőek, hogy a tőke felhasználja a prekapitalista kizsákmányolási formákat. A nők különösen érintettek a *kényszermunka, fogság és rabszolgaság új, kapitalista formáiban*, melyek gyakran egymással kombinálva jelennek meg vagy a bérmunkához hozzákapcsolva. A nőknél kívül parasztok, nyomornegyedekben élők és mindazok, akik fizetetlen munkát végeznek, szintén érintettek. A férfiak és nők között a munka folyamatában létrejövő kapcsolat – a munka nemi elosztása, a fizetés formája, fizetett/fizetetlen munka stb. – bizonyos párhuzamokat mutat az „első” és „harmadik világ”, a gyarmatosító és gyarmatosított, a város és falu, a fehér és nem fehér ember közti relációval.

3.2 A kizsákmányolás alapvető modellje feltárható a nők (s különösen a szegény nők) kizsákmányolásának elemzésével, ugyanis ők jóval a kapitalizmus előtt ki voltak zsákmányolva, kettős formában és a férfiaktól eltérő módon. Minden kizsákmányolási folyamatnak kettős jellege van: természeti és emberi erőforrásokat is magába foglal. Ezek az erőforrások – amelyek általában egymástól függetlenek kezdetben, és muszáj őket a gazdasági folyamatban egyesíteni – már egyesültek a női létben. *A nők kettős kizsákmányolása annak a lehetőségére van alapozva, hogy munkaerejüket/szexuálisukat emberi erőforrásként, testüket pedig természeti erőforrásként használják.* (Ez a megkülönböztetés fontosnak tűnik, mert még mindig sok a tévhit a nők szexualitásáról.) A női termékenységnek vagy a prostitúciónak nincs közvetlen kapcsolata a nők szexualitásával, sokkal inkább a férfiakéval. A férfiak és a nők kizsákmányolása közti különbség abból a tényből fakad, hogy a férfiakat normális esetben csak emberi erőforrásként zsákmányolják ki (munkaerő/szexualitás), és nem úgy, mint ha természeti erőforrások is lennének. Egy másik különbség az elsőhöz kapcsolódóan, hogy a férfiak számára társadalmilag megengedett, hogy a kizsákmányolásukért úgy kompenzálják magukat (részben, egészben?), hogy kisajátítják a nők munkaerejét/szexualitását és testét.

3.3 Az osztályelemzés szemszögéből nem lehetséges továbbra is egy alapvetően két osztályból álló struktúra alapján gondolkodni, amely tőkésekből és bérmunkásokból áll,

2 A feltevés, hogy az „eredeti felhalmozás” továbbra is szükséges a kapitalista társadalom számára, nemrég fogalmazódott meg a centrum és a periféria országai közötti kapcsolatra vonatkozóan. Viszont még nem alkalmazták a fizetetlen munka és a női munka kérdésére. Bővebben lásd Werlhof (1978: 18–32).

és amelyben a további osztályok vagy társadalmi rétegek, bérmunkássá vagy tőkessé válva, hosszú távon megszűnnek. E tendencia nem valósult meg mostanáig. Ellenkezőleg, a bérmunka rendszere, úgy tűnik, azon alapszik, hogy jó néhányan nem bérmunkások, akik a bérmunka szükséges előfeltételeinek (újra)termeléséért felelősek. Ez a nem bérmunkásokból álló sereg többnyire nőkből áll. Ebből kifolyólag valószerűbb feltételezni egy általános hármass felosztású osztályszerkezetet, melyben a tőke vagy az állam, a nemet használva, a kizsákmányoltakat két fő osztályra osztotta fel, a kettősen kizsákmányoltakra és a kizsákmányolt kizsákmányolóokra. A kizsákmányoltak ilyen módú felosztása lehetett az egyik legfontosabb eszköz a történelemben az osztálytársadalom megalapítására és fenntartására. E struktúrát ritkán tanulmányozták, bár a felosztás egy hasonló stratégiája figyelhető meg a rassz vagy nemzetiség tekintetében, vagy a gyári munkások és a parasztok között, csak néhány általános példát említve. Következésképpen az, hogy mely körülmények között ki csatlakozott vagy csatlakozik kihez az osztályharc mely szakaszában, még nem kellően tisztázott. Mindenesetre szinte egy példa sem ismert, ahol férfiak csatlakoztak nőkhöz, hogy megküzdjenek a kizsákmányolókkal, habár nők gyakran csatlakoztak férfiakhoz, hogy így tegyenek. Azért, mert a nők a férfiak kizsákmányolását a saját kizsákmányolásuk részének érzékelik, de a férfiak a maguk részéről ezt nem így gondolják?

3.4 A termelőerők úgynevezett fejlődése már nem összekeverhető a technológia fejlődésével. Figyelembe kell venni az egyéb termelőerők – a természeti és emberi erőforrások, különösen a szexualitás – alulfejlesztését, sőt megsemmisítését, mely azonos időben történik, és következményeként tűnik fel a technológia fejlődésének. Kit terhel azoknak a fejlesztéseknek a „társadalmi” vagy szexuális ára, amelyek nem az emberek, hanem a tőke szükségleteit elégítik ki?

3.5 Többé nem tekinthetjük a letűnt archaikus idők emlékének azt, amikor úgynevezett „gazdaságon kívüli” közvetlen erőszakot használnak az ellenállás letörésére vagy a lázadás elnyomására. Az ilyenfajta erőszakra, amely gyakran, vagy akár többnyire, nők ellen irányul (szexuális erőszak, feleségbántalmazás stb.), politikai módszerként tekintenek, különösen az „eredeti” felhalmozás történelmi folyamatához kapcsolódóan. E folyamat azonban új formákban a tőkefelhalmozás folyamatos részének bizonyul. Az úgynevezett indirekt, gazdasági vagy strukturális erőszak kapcsolódó formáinak állhatatossága és új kifejeződései nem helyettesítették a korábbiakat, hanem kiegészítették őket és kombinálódottak velük.

3.6 Többé nem kell úgy elképzelnünk egy jövőbeli társadalmat, hogy abban a munka még mindig az öröm ellentéte. Az a sokak által osztott gondolat, hogy a munkát nem lehet felszabadítani a kizsákmányolás alól, s ebből kifolyólag progresszív módon el kell törölni – például a műszaki fejlődés által –, nem csupán irreálisnak és idealistának tűnik, hanem természetlennek és férficentrikusnak. Csakis a kizsákmányolástól mentes munka vezethet el az emberi méltóság és kreativitás visszanyeréséhez a szükségletek termelés és újratermelés általi kielégítésének folyamatában, megnyitva az utat a szexualitás fejlődéséhez.

Fordította Baranya Nikoletta és Mosbontner Csenge

Hivatkozott irodalom

- Dokumentationsgruppe der Sommeruniversität (1978): *Frauen als bezahlte und unbezahlte Arbeitskräfte: Beiträge zur Berliner Sommeruniversität für Frauen*. Berlin.
- Werlhof, Claudia von (1978): Frauenarbeit: Der blinde Fleck in der Kritik der Politischen Ökonomie In *Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis, I: Erste Orientierungen*. München: Frauenoffensive Verlagsgesellschaft, 18–32. DOI: <http://dx.doi.org/10.25595/789>
- Werlhof, Claudia von (1977): Sexualität und Ökonomie: Über den Zusammenhang zwischen Frauenmisshandlung und Klassengesellschaft. In *Konfliktfeld Sexualität*. Ignatz Kerscher (Szerk.). Neuwied: Hermann Luchterhand.

Claudia von Werlhof

Szociológus, politológus, korábban a Bielefeldi Egyetem oktatója, valamint az Innsbrucki Egyetem Politikatudományi Intézetének professzora